

Στελίδα, Νάξος

Το Αιγαίο πριν από τη 2^η χιλιετία
Διδάσκων: Α. Βλαχόπουλος
Φοιτήτρια: Κούκουνα Κωνσταντία

Ιωάννινα, 2018

Περιεχόμενα

Τοποθεσία, σημασία και ιστορικό των ανασκαφών.....	3
Πίνακας χρονολόγησης.....	4
Έρευνα και χρονολόγηση ευρημάτων από τον T. Carter.....	4 - 5
Προβλήματα θέσης.....	5 - 6
Υποθέσεις για την εγκατάσταση.....	6 - 7
Συμπέρασμα.....	7
Εικόνες.....	8 - 12
Βιβλιογραφία.....	13 - 14
Βιβλιογραφία για εικόνες.....	14

Τοποθεσία, σημασία και ιστορικό των ανασκαφών

Η Στελίδα βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα της Νάξου. Η θέση είναι σημαντική, καθώς σύμφωνα με τα νέα δεδομένα, τα ευρήματα, τα οποία συλλέχθηκαν, χρονολογούνται από την Κατώτερη Παλαιολιθική (250.000 BP) μέχρι τη Μεσολιθική (10.000/9.000 BP). Το γεγονός αυτό τοποθετεί τη Στελίδα στις παλαιότερες συστηματικά ερευνημένες θέσεις στις Κυκλάδες.¹

Πρώτος ο P. Treuil, καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Σορβόνης, ανακάλυψε την πηγή πυριτολίθου στη Στελίδα το 1981 μετά από επιφανειακή έρευνα². Αργότερα ο Σεφεριάδης ανέλαβε το 1983 τη δημοσίευση της θέσης. Στις Κυκλάδες δεν είχαν βρεθεί μέχρι την περίοδο εκείνη παρόμοια λίθινα εργαλεία, επομένως η δημοσίευση χρονολογεί τη θέση στην Επιπαλαιολιθική ή στην Πρώιμη Νεολιθική. Ο Σεφεριάδης οδηγήθηκε σε αυτό το συμπέρασμα, καθώς θεώρησε πως ο πυριτόλιθος, ως κατώτερης ποιότητας υλικό από τον οψιδιανό, θα έπρεπε να χρονολογείται νωρίτερα από την Νεότερη Νεολιθική ή την ΠΕΧ.³ Την περίοδο γραφής του συγκεκριμένου άρθρου στην αρχαιολογική κοινότητα επικρατούσε η άποψη του Cherry πως τα νησιά των Κυκλάδων δεν είχαν κατοικηθεί πριν από την Νεότερη Νεολιθική.⁴

Η έρευνα στο Αιγαίο προχωρούσε και μετά από δύο δεκαετίες ερευνών ανακαλύφθηκαν ευρήματα της Μεσολιθικής περιόδου (Μαρουλάς Κύθνου). Το 2000, το υπουργείο Πολιτισμού ξεκίνησε σωστικές ανασκαφές στη Στελίδα, καθώς η περιοχή βρισκόταν, όπως και σήμερα σε οικοδομική έξαρση. Υπεύθυνη του έργου ανέλαβε η Ό. Φιλανιώτου. Δεδομένων των συνθηκών οικοδόμησης, στη θέση μέχρι το 2014 γίνονταν μικρής κλίμακας σωστικές ανασκαφές. Η τελευταία έγινε από την Ειρ. Λεγάκη, η οποία υποστήριξε ότι με βάση τα ευρήματα, η Στελίδα χρονολογείται στη Μέση – Ανώτερη Παλαιολιθική μέχρι τη Μεσολιθική.⁵

---

¹ Carter κ.ά., 2016, 279

² Treuil, 1983, 64

³ Seferiades, 1983

⁴ Cherry, 1981

⁵ Legaki, 2012

Χρονολογικός Πίνακας

Μεσολιθική	12.000/10.000 – 6800
Ανώτερη Παλαιολιθική	ca. 33.000 – 12.000/10.000
Μέση Παλαιολιθική	ca. 300.000– 33.000
Κατώτερη Παλαιολιθική	ca. 2.500.000 – 300.000

Έρευνα και χρονολόγηση ευρημάτων από τον T. Carter

Ο T. Carter, καθηγητής Ανθρωπολογίας στο McMaster University, ξεκίνησε την επιφανειακή έρευνα το 2013. Σκοπός του προγράμματος ήταν να βρεθούν αντιστοιχίες των ευρημάτων της Στελίδας με άλλες χρονολογημένες θέσεις του Αιγαίου, καθώς και να εξεταστεί η πιθανότητα διακίνησης του πυριτόλιθου σε περιοχές της Ελλάδας. Παράλληλα με την έρευνα, καταγράφηκαν οι θέσεις και οι πηγές του πετρώματος και το αποτέλεσμα που προέκυψε ήταν πως ο πυριτόλιθος του λόφου συνίσταται από πυριτώδη σχιστόλιθο και ψαμμίτη⁶. Επομένως, ευρήματα αυτού του είδους βρέθηκαν στην επιφανειακή έρευνα, καθώς την ίδια περίοδο έγινε και η τυπολογική τους χρονολόγηση.

Αρχίζοντας από την Κατώτερη Παλαιολιθική, γίνεται λόγος για διαγνωστικά εργαλεία αυτής της περιόδου. Στη Στελίδα βρέθηκαν εργαλεία επεξεργασμένα από τις δύο πλευρές (εικ. 1), χειροπελέκες, λιάνιστρα, εργαλεία με οδοντωτή κόψη και ξέστρα (εικ. 2). Παρόμοια ευρήματα έχουν βρεθεί στη θέση Ροδαφνίδια της Λέσβου, που σύμφωνα με τη Γαλανίδου χρονολογούνται κατά την Αχελαία περίοδο (475.000±48.000 – 164.000±33.000)⁷. Τα εργαλεία που είναι επεξεργασμένα από τις δύο πλευρές και οι πυρήνες που βρέθηκαν στη Στελίδα παρουσιάζουν ομοιότητες με το Πρεβέλι της Κρήτης και τη Ροδιά στη Θεσσαλία, επομένως σύμφωνα με τις θέσεις αυτές, τα ευρήματα της Στελίδας χρονολογούνται στα 110.000 - 130.000 μέχρι τα 200.000 – 400.000 BP.⁸

⁶ Skarpelis et al., 2016, p.7

⁷ Galanidou et al. 2013

⁸ Carter et al., 2017, p. 81

Συνεχίζοντας, τα εργαλεία της Μέσης Παλαιολιθικής είναι λιγότερες Levallois φολίδες και λεπίδες (εικ. 3), αλλά κυρίως δισκοειδείς πυρήνες (εικ. 4). Ευρήματα της προηγούμενης περιόδου συναντώνται και σε αυτή, όπως εργαλεία με οδοντωτή κόψη, ποικίλα ξέστρα και μερικές Μουστέρειες αιχμές. Για τα περισσότερα από αυτά έχουν βρεθεί ομοιότητες από τις βραχοσκεπές στα Καλαμάκια Λακωνίας και στη Θεόπετρα Θεσσαλίας, που χρονολογούνται στα 130.000 – 40.000 BP.⁹ Η τεχνική Levallois συγκρίνεται με το Ασπροχάλικο στην Ήπειρο στα 100.000 BP.¹⁰

Όσον αφορά την Ανώτερη Παλαιολιθική, τα εργαλεία έχουν διακριθεί σε δύο φάσεις. Στην πρώτη και παλαιότερη βρίσκονται τελικά ξέστρα (εικ. 6) και μικρές λεπίδες, τα οποία έχουν χρονολογηθεί με βάση την Πρώιμη Ωρινάκια φάση του σπηλαίου Φράγχθι (39.000 – 36.000 BP) και της Κλεισούρας 1 (35.000 – 37.000 μέχρι 31.000 33.000 BP) (εικ. 5).¹¹ Η δεύτερη φάση παρουσιάζει μικρές λεπίδες, ξέστρα, γλυφίδες (εικ. 7) και εργαλεία ή φολίδες με εγκοπές, τα οποία χρονολογούνται στην Επιγκραβέτια φάση της Ανώτερης Παλαιολιθικής του σπηλαίου της Κλεισούρας.

Τα εργαλεία που αντιπροσωπεύουν άλλα της Μεσολιθικής εποχής είναι κυρίως μικρολιθικά, όπως οπίες, μικρές λεπίδες, γλυφίδες, εργαλεία με εγκοπές και τελικά ξέστρα. Έχουν χρονολογηθεί σύμφωνα με άλλες χρονολογημένες Μεσολιθικές θέσεις στην Ελλάδα, το Μαρουλά στην Κύθνο, το σπήλαιο του Κύκλωπα στα Γιούρα, καθώς και το Φράγχθι (εικ. 8).¹²

Προβλήματα θέσης

Αφού έγινε η χρονολόγηση των ευρημάτων, προκύπτει ένα βασικό πρόβλημα όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα. Τα σκάμματα της Στελίδας βρίσκονται πάνω σε λόφο, κάτω από μια βραχοσκεπή. Για το λόγο αυτό, οι περισσότερες αποθέσεις είναι κολλουβιακές. Το αποτέλεσμα είναι πως, εργαλεία με οδοντωτή κόψη που ανήκουν στην Κατώτερη Παλαιολιθική, βρίσκονται πάνω από στρώματα ή ενσωματώνονται με στρώματα της Ανώτερης Παλαιολιθικής.

Σε γενικό πλαίσιο, λόγω και του εδάφους, στο χώμα παρατηρείται διάβρωση, κάτι το οποίο έχει ως απότοκο τη δημιουργία ενός παλιμψηστου των αντικειμένων της Μεσολιθικής και της Ανώτερης

---

⁹ Darlas, 2007

¹⁰ Carter et al., 2017, 81

¹¹ Carter et al., 2017, 84

¹² Skarpeles et al., 2016, 2

Παλαιολιθικής¹³. Μερικά από τα ευρήματα είναι δύσκολο να χρονολογηθούν, λόγω της πάτινας που τα καλύπτει. Η έρευνα για την ακριβή χρονολόγηση της τοποθεσίας, υποβοηθάται μέσω της επιστήμης της φωταύγειας (TL) και θερμοφωταύγειας (OSL), σύμφωνα με την οποία δείγματα χώματος συλλέγονται για να βρεθεί ο χρόνος που πέρασε από την τελευταία φορά που το δείγμα εκτέθηκε στο φως του ήλιου¹⁴.

Ένα ακόμη θέμα που προκύπτει είναι η μεγάλη ποσότητα λίθινων εργαλείων. Αυτό θα μπορούσε, αφενός, να χαρακτηριστεί ως καλό, καθώς υποδεικνύει τη δραστηριότητα και τη σημασία, που δόθηκε στη Στελίδα. Από την άλλη πλευρά, όμως, το γεγονός αυτό δυσκολεύει τους ανασκαφείς και τους μελετητές των λίθινων εργαλείων, καθώς οι ομοιότητες των εργαλείων είναι αρκετές και λιγότερο του 10% αυτών μπορεί να χρονολογηθεί. Επιπλέον, η θέση δεν προσφέρει ποσότητα οργανικών καταλοίπων, όπως φύτρες φυτών, σπόρους, όστρεα ή μικρά οστά. Για το λόγο αυτό εφαρμόζεται η διαδικασία της επίπλευσης, για να ερευνηθεί το κλίμα και η βλάστηση της περιόδου, που ενδιαφέρει τους αρχαιολόγους.

Υποθέσεις για την εγκατάσταση

Η Στελίδα θεωρείται πως λειτούργησε ως χώρος βραχυπρόθεσμων εγκαταστάσεων για την εξόρυξη πυριτολίθου. Η διάρκεια χρήσης τοποθετείται από το 250.000 – 9.000 BP. Τα είδη ανθρωπιδών που ίσως βρέθηκαν στη Νάξο είναι ο *Homo heidelbergensis* και ο *Homo neanderthalensis* (Κατώτερη – Μέση Παλαιολιθική), καθώς και ο *Homo Sapiens* (Ανώτερη Παλαιολιθική – Μεσολιθική).¹⁴ Σ' αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να αναφερθεί μία σημαντική παράμετρος και βάσιμη υποψία για το Αιγαίο. Όσον αφορά την περίοδο από την Ανώτερη στη Μεσολιθική, είναι γνωστό πως η Νάξος ήταν πλέον νησί. Οι *Homo Sapiens* πιθανότατα είχαν την ικανότητα πλεύσης και την πρόσβαση, επομένως, στη Στελίδα¹⁵. Είναι άγνωστο ακόμα εάν και κατά την Κατώτερη και τη Μέση Παλαιολιθική οι Κυκλάδες αποτελούνταν από νησιά. Πρόσφατες παλαιό-γεωγραφικές έρευνες υποστηρίζουν πως τα επίπεδα της θάλασσας, κατά τις παγετώδεις περιόδους, ήταν χαμηλά, με θερμές επίσης φάσεις, οπότε η Νάξος αποτελούσε και πάλι νησί¹⁶. Ως εκ τούτου η πρόσβαση πιθανώς να γινόταν είτε μέσω της ξηράς από οποιαδήποτε πιθανή προέλευση ή είτε μέσω κάποιας πλωτής κατασκευής. Ο Runnels υποστηρίζει πως υπάρχουν στοιχεία για την ικανότητα πλεύσης πρωιμότερων ανθρωπιδών, όπως του είδους *Homo*

---

¹³ Carter et al., 2017, 82

¹⁴ Carter et al., 2017, 86

¹⁵ Lambeck, 1996

¹⁶ Carter et al., 2017, 88

floresiensis, ευρήματα του οποίου βρέθηκαν στο Soa Basin στις Φλόρες, Ινδονησία. Το είδος αυτό χρονολογείται ίσως στα 1.000.000 – 700.000 BP.¹⁷ Ουδεμία σχέση δεν έχουν οι δύο τοποθεσίες μεταξύ τους, όμως το γεγονός ότι όλα τα είδη Homo βασίζονται σε μια εξέλιξη, αυτό ίσως υποδεικνύει πως οι γνώσεις του προηγούμενου είδους μεταλαμπαδεύονταν στο επόμενο, μία υπόθεση που γίνεται με κάποια επιφύλαξη και χωρίς καμία απόδειξη.

Συμπέρασμα

Η Στελίδα λειτούργησε ως λατομείο για την εξόρυξη πυριτολίθου. Τα είδη Homo, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είτε έφτασαν εκεί μέσω ξηράς είτε μέσω «πλοιαρίων», αν μπορεί να επιτραπεί ο όρος. Όλα αυτά αποδεικνύονται με βάση τη μελέτη των λίθινων εργαλείων. Για την ακριβέστερη χρονολόγηση της θέσης έχουν συλλεχθεί δείγματα για να αναλυθούν από το University of Washington και το Université Bordeaux Montaigne, αναμένοντας τα αποτελέσματα των ερευνών.

---

¹⁷ Runnels, 2014

ΕΙΚΟΝΕΣ

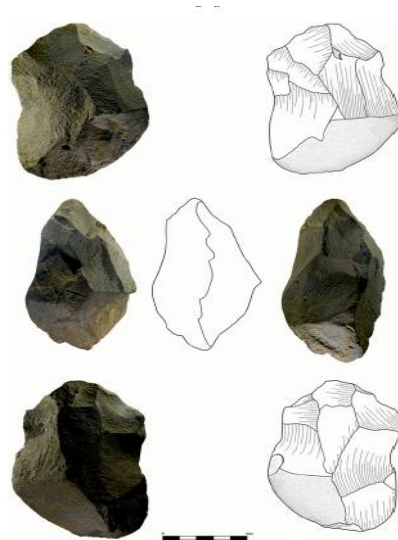

Figure 3. Lower Palaeolithic biface from POU.15.28 (drawing by G. Ouzouk and E. Sragim).

1. Biface tool, Lower Paleolithic

Figure 7. Examples of main Lower Paleolithic stone tool types from Stélida: 1, cleaver; 2, Clactonian notch; 3, Tayacian point; 4, scraper; 5, denticulate

2. Lower Paleolithic tools

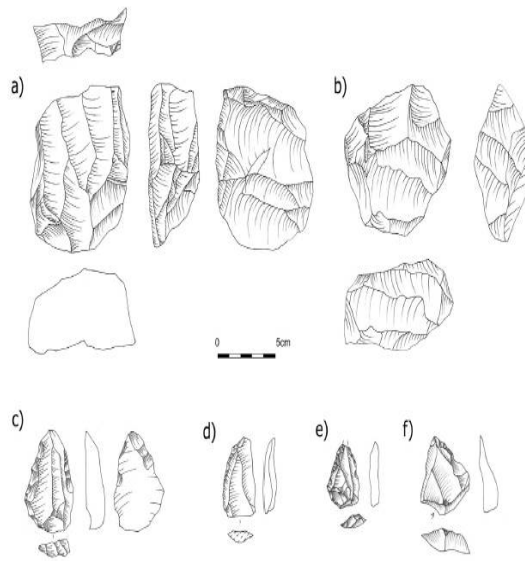

Fig. 6. Examples of main Middle Palaeolithic stone tool types from Stelida (a - Levallois blade core, b - Levallois flake core, c - Mousterian point, d - Levallois point, e - Mousterian point, f - pseudo-Levallois point).

3. **Middle Paleolithic tools** : a. Levallois blade core, b. Levallois flake core, c. Mousterian point, d. Levallois point, e. Mousterian point, f. pseudo – Levallois point

4. Discoidal core, **Middle Paleolithic**

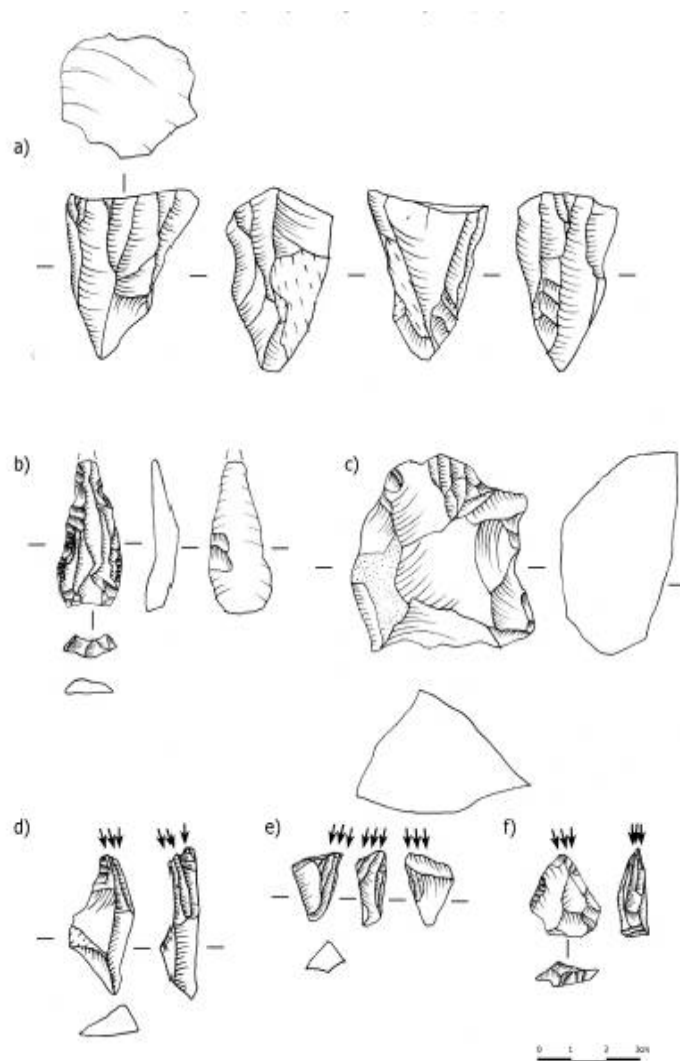

Fig. 5. Examples of main Upper Paleolithic stone tool types from Sâmbă (a – unipolar blade core with lateral preparation, b – unipolar retouched blade, c – combined tool: end-scraper and denticulate on flake, d-f – multiple burins on flake).

5. **Upper Paleolithic tools** : a. unipolar blade core with lateral preparation, b. unipolar retouched blade c. combined tool : end – scraper and denticulate on flake, d – f. multiple burins on flakes

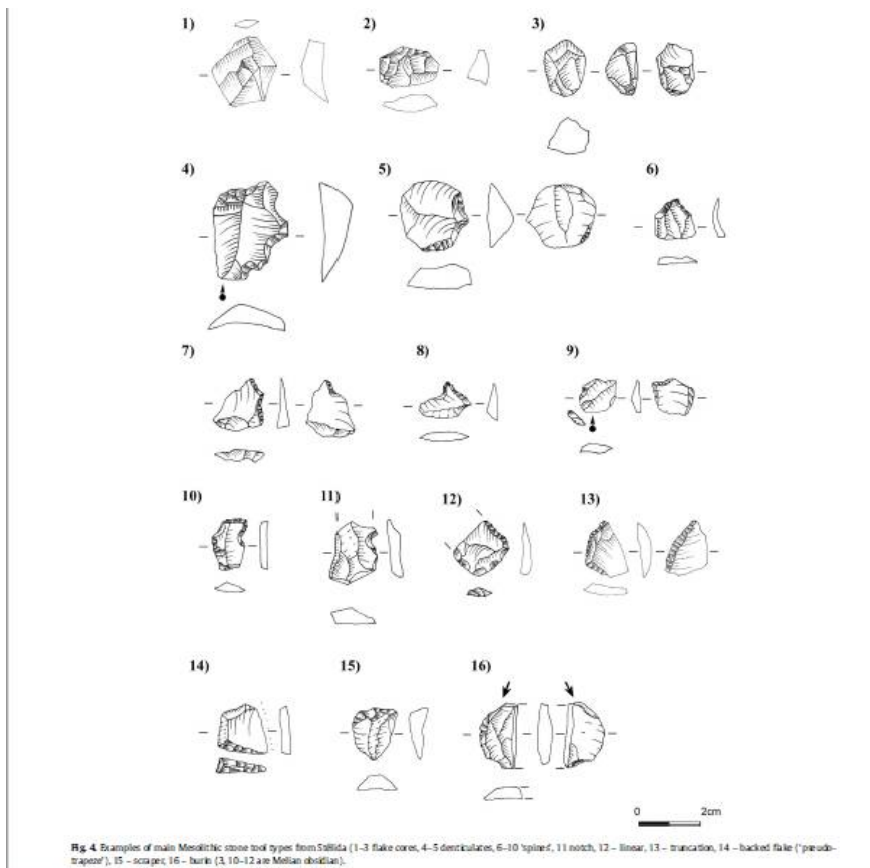

Figure 5. A typical endscraper with semi-abrupt retouch from POI.15.31 (drawing by G. Özçolak and E. Sezgin).

6. End – scraper, **Upper Paleolithic**

7. Burin and end – scraper, **Upper Paleolithic**

8. **Mesolithic tools** : 1. – 3. flake cores, 4. – 5. denticulates, 6. – 10. spines, 11. notch, 12. linear, 13. truncation, 14. pseudotrapeze, 15. scraper, 16. burin

Βιβλιογραφία

- Carter T., D. A. Contreras, S. Doyle, D. D. Mihailović, T. Moutsiou and N. Skarpelis, *The Stélida Naxos Archaeological Project: New Data on the Mesolithic and Middle Palaeolithic Cyclades*,” *Antiquity Project Gallery* 88(341), 2014
- Carter, T., D. A. Contreras, S. Doyle, D. D. Mihailović and N. Skarpelis, *Early Holocene Interaction in the Aegean Islands: Mesolithic Chert Exploitation at Stélida (Naxos, Greece) in Context*, in *Géoarchéologie des Îles de Méditerranée*, ed. M. Ghilardi, 275–286, 2016
- Carter T., D. A. Contreras, J., Holcomb, D. D. Mihailović, N. Skarpelis, K. Campeau, T. Moutsiou and D. Athanasoulis, *The Stélida Naxos Archaeological Project: New Studies of an Early Prehistoric Chert Quarry in the Cyclades*, 75 – 103, 2017
- Cherry J. F., *Pattern and Process in the Earliest Colonisation of the Mediterranean Islands*, 41–68, 1981
- Darlas G., *Le Moustérien de Grèce à la lumière des récentes recherches*, *L’Anthropologie* 111, 346–366, 2017
- Galanidou N., J. Cole, G. Illiopoulos, and J. McNabb, *East meets West: the Middle Pleistocene Site of Rodafnida on Lesbos, Greece*, 2013
- Lambeck, K., *Sea-level Change and Shore-line Evolution in Aegean Greece since Upper Palaeolithic Time*, *Antiquity* 70, 588–611, 1996
- Legaki, E., *Στελίδα: Μία θέση—κλειδί για απαρχές της ανθρώπινης παρουσίας στη Νάξο και το Αιγαίο εν γένει*, *Ναξιακά Γράμματα* 3, 7–15, 2014
- Runnels, C. N., *Early Palaeolithic on the Greek Islands*, *JMA* 27(2), 211–230, 2014
- Séfériadès, M., *Un centre industriel préhistorique dans les Cyclades: Les ateliers de débitage du silex à Stélida (Naxos)*, in *Les Cyclades: Matériaux Pour une Étude de Géographie Historique*, ed. G. Rougement, 67–73, 1983

Skarpelis, N., T. Carter, D. A., Contreras, and D. D. Mihailović, *Characterization of the siliceous rocks at Stélida, an early prehistoric lithic quarry (Northwest Naxos, Greece), by petrography and geochemistry: A first step towards chert sourcing*, Journal of Archaeological Science: Reports, pp. 1 – 15, 2016

Treuil, R., *Prospection archeologique à Naxos en 1981*, in *Les Cyclades: Matériaux Pour une Étude de Géographie Historique*, ed. G. Rougement, pp, 59–66, 1983

Βιβλιογραφία για τις εικόνες

Εικ. 1 : C.Cilingiroglu, B. Dincer, A. Uhri, C.Gurbıyık, I. Baykara & C. Cakırlar., *New Palaeolithic and Mesolithic sites in the eastern Aegean: the Karaburun Archaeological Survey Project*, 4, 2005

Εικ. 2 : Carter T., D. A. Contreras, J., Holcomb, D. D. Mihailović, N. Skarpelis, K. Campeau, T. Moutsiou and D. Athanasoulis, *The Stélida Naxos Archaeological Project: New Studies of an Early Prehistoric Chert Quarry in the Cyclades*, 101, 2017

Εικ. 3,5,8 : Skarpelis, N., T. Carter, D. A., Contreras, and D. D. Mihailović, *Characterization of the siliceous rocks at Stélida, an early prehistoric lithic quarry (Northwest Naxos, Greece), by petrography and geochemistry: A first step towards chert sourcing*, Journal of Archaeological Science: Reports, 5 – 7, 2016

Εικ. 4 : <http://www.portal.cig-icg.gr/node/2682?language=el>

Εικ. 6 : C.Cilingiroglu, B. Dincer, A. Uhri, C.Gurbıyık, I. Baykara & C. Cakırlar., *New Palaeolithic and Mesolithic sites in the eastern Aegean: the Karaburun Archaeological Survey Project*, 5, 2005

Εικ. 7 : άγνωστη τοποθεσία